

ЧЛАНЦИ

Проф. др Невенка БОГОЈЕВИЋ - ГЛУШЧЕВИЋ*

ПРАВНИ РЕЖИМ У ОБЛАСТИМА КОЈЕ ЈЕ КОТОР ДОБИО ОД СРБИЈЕ У ПРВОЈ ПОЛОВИНИ XIV ВИЈЕКА

О правном режиму у подручјима која су чинила територију Которске општине а добијена су од Србије у XIV вијеку, периоду највећег привредног, друштвеног и културног успона Котора, није довољно писано у нашој правноисторијској литератури. Истраживања која су до сада вршена, било посвећена овом питању или везана за њега у склопу других истраживања правне историје средњовјековног Котора, мали су помак на том плану и представљају окосницу будућих тимских истраживања ових веома занимљивих и надамце значајних правних питања из наше старије прошлости. Овај рад представља прилог проучавању ових питања и истовремено жели потакнути интересовање за ову проблематику, коју треба, због сложености и изузетне комплексности у истраживањима третирати мултидисциплинарно.

Обрадом питања везаних за стицање и подјелу подручја добијених од Србије, потом анализе статутарне регулативе о управној и судској надлежности которске комуне у стеченим областима, те објашњењем аграрноправног режима у овим крајевима и његовим поређењем са аграрноправним режимом у осталим дјеловима Которске општине, покушаће се указати на специфичности феудалних односа у овим которским областима у односу на остали териториј которске општине у XIV вијеку, те објаснити разлоге који су такве специфичности условили.

Основни извор за истраживање ове теме су, прије свега, Статут града Котора у штампаном издању из 1616. године и три нотарске књиге из XIV вијека. Крупан недостатак у овом истраживању чини чињеница да у сачуваној нотарској грађи из XIV вијека постоји велика празнина од педесетак година. Сачувана је грађа са почетка и краја XIV вијека, док је период крупних догађања у Котору и његовом залеђу који су се десили средином тог вијека остао несачуван у приватноправним нотар-

---

* Аутор је редовни професор на Правном факултету у Подгорици.

ским имбревијатурама. Последњи сачувани документ из прве половине XIV вијека датира са 1339. годином, а први датирани из друге половине XIV вијека почиње са 1392. годином. Наведене недостатке у грађи покушаћемо надомјестити архивском грађом из XV вијека, која је сачувана у већем обиму и у којој се могу наћи изузетно значајни подаци о стању у овим которским областима у XIV вијеку.

У анализи теме коју обрађујемо користимо се и капиталним историографским дјелима која се анализираним подручјима баве са историјског аспекта, наравно у мјери у којој нам је потребно, уз нагласак да се у тим дјелима писаним средином и седамдесетих година двадесетог вијека налазе важни подаци везани за правну прошлост овог подручја.

1. СТИЦАЊЕ И ПОДЈЕЛА ДОБИЈЕНИХ ПОДРУЧЈА

Которска Општина је у другој половини 1306. године¹ или почетком 1307. године² добила од Србије жупу Грбаљ, а нешто касније и Бијелу, Крушевице и Леденице. Прецизни подаци о томе када су Бијела, Крушевице и Леденице добијени од Србије не постоје. Посредно о томе закључујемо на основу члана 413 которског Статута који се односи на та подручја и који је датиран са 1334. годином. Јасно је на основу текста ове одредбе да су та подручја у то вријеме била у саставу которске Општине.³

Нема сачуваних докумената о томе на који начин је которска Општина добила ове крајеве од моћне државе у њеном залеђу. Тумачењем неких докумената из Которског архива и одредби Статута средњовјековног града Котора истраживачи, првенствено историчари, формирали су о овом питању различита мишљења, почев од тога да су ови крајеви добијени од Србије као поклон, позајмица, нека концесија, до оних да је у питању феудална контрибуција.⁴

Сматрамо да се о добијању ових крајева од Србије путем поклона или позајмице не може говорити, иако аутори таквих твђења наводе као аргументе реалне показатеље да је "Котор у оквиру српске државе имао необичну аутономију" и да би се тој необичности могла додати и ова о додјели крајева Котору. Чини се да су аргументованија схватања

¹ И. Стјепчевић, *Кошор и Грбаљ*, Хисторијски преглед, Сплит 1941, стр. 24.

² И. Синдик, *Комунално уређење Кошора од прве половине XII до друге половине XIV стољећа*, САН (посебно издање), књ. CLVX, Београд 1950, стр. 28.

³ Детаљније: И. Синдик, *op. cit.*, стр. 29; И. Стјепчевић, *op. cit.*, стр. 24; И. Божић, *Немирно Поморје XV века*, Београд 1979, стр. 415.; С. Ђирковић, *Istorija Srne Gore*, том други, књ. II, Титоград 1976, стр. 3-49; Н. Фејић, *Исправе кошорских ношара XV века*, Мисцелане, мешовита грађа, 8/1980, стр. 9-90; Н. Фејић, *Кошорска канцеларија у средњем веку*, Историјски часопис, књ. 27, Историјски институт, Београд 1980.

⁴ С. Новаковић, *Законски споменници српских држава средњег века*, САНУ, Београд 1912, стр. 103; К. Лиречек - Ј. Радонић, *Историја Срба I-II*, Београд 1978, стр. 105; И. Стјепчевић, *op. cit.*, стр. 23; И. Синдик, *op. cit.*, стр. 28; М. Милошевић, *Грбаљске буне XV стољећа*, Загреб 1977, Институт за хрватску повијест, Радови, X, стр. 276; С. Мијушковић, *Неке специфичности феудалних односа у Грбљу у XIV вијеку*, Историјски записи, 1957/10, књ. XIII, св. 1-2, стр. 271.

оних аутора који сматрају да су ови крајеви уступљени Општини уз неку обавезу Котора према српском двору. Потврду за такав закључак аутори налазе у члану 423 Статута, *De hominibus de Biela, et de Ledenicis et de Crusevice*,⁵ у којему је наведено да су Бијела, Крушевице и Леденице крајеви которске општине који су добијени од српског краља (доминуса) "*per gratiam nobis concessit*".⁶ Статут града Котора не садржи овако изричито одређење када је у питању Грбаљ, али је по сачуваној архивској грађи сасвим јасно да је ово подручје припојено которској Општини на исти начин као напријед поменуте области. Формулација из члана 423 которског Статута налази се у истовјетном садржају у нотарским имбревијатурама које се односе на ова подручја и на Грбаљ. Примјера ради, у једном судском спору вођеном 30. 06. 1332. године тужилац у тужбеном захтјеву тражи да тужени напусти неке земље у Грбљу које држи јер нијесу његове и да на њих нема никакво право будући да тужени није жребао са њим када је "*Dominus noster rex concessit nobis soram de Gherbli*". Исход спора је веома занимљив. Судије на основу понуђеног доказа туженог који свједоцима управо потврђује да тужиочеви наводи нијесу тачни, одн. "да је жребао са њим приликом подјеле Грбља у вријеме када је *rex concessit sorpe Gherbili*", пресуђују у корист туженог. Тужилац није имао право да туженог даље узнемирава поводом те земље ("*non valeat perpetuo molestare de divisione dicte terrae*").⁷

При аргументацији става да је Котор добио наведене крајеве од Србије уз неку надокнаду, уз наведену одредбу Статута и архивске податке треба узети у обзир и важну околност да је крајем XIII вијека и у XIV вијеку привредни успон Котора досегао кулминацију и да је стварна могућност за куповину или другу врсту надокнаде за ова подручја српском двору, управо у том периоду, била сасвим реална.⁸ Наравно, наведене околности не значе да су оне једино релевантне за просуђивање питања односа српског двора и Которана у погледу добијених подручја и начина њиховог стицања. Нека најновија историјска истраживања посебно су занимљива.⁹

На свим добијеним подручјима которска Општина је, због значаја тих области по њен сопствени развој, извршила подјелу ових области и по феудалним, нешто модификованим, нормама утврдила односе на њима.¹⁰ Земља и људи на земљи у Грбљу су подијељени између которске

⁵ *Statuta et leges civitatis Cathari, apud Robertum Mietum, Venetiis 1616* (у даљем тексту: *Stat. Cath*), cap. 423.

⁶ С. Мијушковић, *op. cit.*, стр. 270; И. Божић, *op. cit.*, стр. 411; И. Стјепчевић, *op. cit.*, стр. 23; И. Синдик, *op. cit.*, стр. 23, 40.

⁷ А. Мауер, *Monumenta Cattarensia I*, vol. I, JAZU, Zagreb 1951, Которски споменици, Прва књига которских нотара од године 1326-1335 (у даљем тексту СН I), исп. 1012.

⁸ Детаљније о томе код Н. Богојевић-Глушчевић, *Својински односи у Котору у XIV вијеку*, Никшић 1991, стр. 17-40.

⁹ Зборник радова са научног скупа "Црква Св. Луке кроз вјекове", Котор 1997, стр. 155-160 (М. Милошевић, *Кључни документи о цркви св. Луке од краја XII до краја XVIII вијека*).

¹⁰ М. Милошевић, *op. cit.*, стр. 278; И. Синдик, *op. cit.*, стр. 135; С. Мијушковић, *op. cit.*, стр. 271; Н. Фејић, *op. cit.*, стр. 63.

властеле и пучана на једнаке дјелове. У подјели земље су учествовали "omnes familias, sive magnitas nobilium civitatis praedictae" и друге фамилије "cuilibet familie".¹¹ Подјела је проглашена према статутарној одредби "De facto divisionis Zoppe de Gherbili" трајном ("modus distribuendi duret in perpetuum"). Само је изузетно Општина могла мијењати тако установљену подјелу, и то једино у случајевима појаве празних честица земље у Грбљу. Но, и тада је подјела вршена на начин предвиђен у одредби De facto divisionis - земља и људи на њој су опет дијељени између властеле и пучана по тачно утврђеном поступку од којег се не може одступити.

Према статутарној одредби 412, De facto divisionis Zoppe de Gherbili, подручје Грбља је подијељено у два дијела: Горњи (superior) и Доњи (inferior) Грбаљ, односно у два которска поља око којих су насеља. Оба Грбља су подијељена у мање земљишне дионице означене као "ждреби" (sdrebi), којих је у Доњем Грбљу било 23, а у Горњем 22. Сваки ждреб је дијељен на још мање земљишне парцеле, карате (caratus) и карубе (caruba), којих је у Грбљу укупно, по подацима из Боличиног катастика, било 1080. На челу ждреба у Статуту означеног још као "partes" налазила се глава ждреба "carut sdrebi", особа која је махом била из реда которске властеле и која је била овлашћена да нове посједнике уводи у посјед мањих дјелова тога ждреба.

Подјела грбаљске земље на ждребе, карате и карубе није први пут уведена которским Статутом, одредбом De facto divisionis, нити се први пут употребљавају ови изрази да означе подјелу земље.¹² У самом називу "жреб" очуван је стари начин диобе коцком још необрађене и неподијељене земље.¹³ Таква подјела и називи познати су и у другим крајевима у средњем вијеку. Сријећемо их у српским средњовјековним споменицима, у којима се за дио земље такође употребљава назив "ждреби" (нарочито поповски).¹⁴ Познати су и у приморским крајевима у XIV и XV вијеку. Тако је у Пољицама у том периоду земља дијељена на "ждриб",¹⁵ а у Дубровнику су дјелови земље означени као "партес" или "децени".¹⁶

"Карат" и "каруба" су такође изрази врло старог поријекла.

¹¹ Stat Cath, cap. 412, De facto divisionis Zoppe de Gherbili.

¹² И. Синдик, *op. cit.*, стр. 60.

¹³ К. Јиречек - Ј. Радонић, *op. cit.*, стр. 187; И. Синдик, *op. cit.*, стр. 58.

¹⁴ Ст. Новаковић, *Законик Стефана Душана цара српског 1349-1354*, Београд 1898, стр. 108; А. Соловјев, *Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка*, Скопље 1928; А. Соловјев, *Грбаљска жуџа и Грбаљски сџаџуџи*, Годишњица Николе Чупића XI, Београд 1931.

¹⁵ В. Јагић, *Сџаџуџи пољички*, Monumenta historico-juridica slavorum meridionalium XI, Zagreb 1926, cap. 109; Види И. Божић, "Врв" у Пољичком статуту, *Зборник Филозофског факултета у Београду IV/1*, Београд 1956, стр. 43; М. Месић, *Пољички сџаџуџи*, Архив за ровјестницу jugoslavensku V, Zagreb 1859, стр. 32; А. Соловјев, *Привајно-правни уговори XVI века из Пољичке жуџе*, Архив за правне и друштвене науке, књ. XXVIII (XLV), Београд 1934, стр. 57.

¹⁶ V. Bogišić - K. Jireček, *Liber statutorum civitatis Ragusii compositus anno 1272, cum legibus aetate posteriore insertis atque cum summariis, adnotationibus et scholis a veteribus iuris consultis Ragusinis additis*, JAZU, Zagreb 1904, izd. Monumento historico iuridica Slavorum meridionalium, vol. X, cap. 98; види Л. Маргетић, *Диоба земљишња у неким средњовјековним далмаћинским комунама*, СТАРИНЕ, ЈАЗУ, 1975, књ. 56, стр. 5-36.

Употребљавани су на Леванту као ознака за новац. На нашем приморју је вриједност новца пренијета на вриједност земљишта, па се изрази употребавају за означавање дјелова земљишних парцела. "Карат" као новац и јединица за површину представља 1/24 дио неке цјелине.¹⁷

Статутарна подјела Грбља извршена почетком XIV вијека није била једина на овим просторима у XIV вијеку. Измијењене прилике у друштвено-економском развоју града и материјалном положају становника утицале су да которски патрицијски врх поново током XIV вијека врши подјелу Грбља. Када је тачно била та подјела не може се са сигурношћу тврдити, али је сигурно да је била и да се крајем XIV вијека ситуација у погледу власника земаља у Грбљу знатно промијенила у односу на стање почетком XIV вијека. О томе се могу наћи подаци у нотарским књигама с краја XIV вијека. Тако се у једној доста компликованој парници о каратима у Грбљу између Трипе де Анголо и Блажа Голије, вођеној 19. I 1399. године, Блаж Голија као тужилац у своју одбрану пред которским судом позива на то "да неке карте о каратима на земље и на ждребу земље који су имали његов отац и старији брат ни њему нијесу корисне зато што су писане 1307. године".¹⁸

Новина коју су Которани увели статутарном одредбом о подјели Грбља и новом или новим подјелама током XIV вијека није везана за то како се дијели земља, већ коме, како и под којим условима се даје земља. Ради се о суштинској промјени која се састојала у томе да су Которани Грбаљ и становништво у њему подијелили на стари начин, али међу собом. Људе затечене на тој земљи сматрали су саставним дијелом земље и својим поданицима, па су им зато наметнули нове обавезе. Спорови између Грбљана и Которана који су вођени нарочито када је Котор дошао под власт Венеције, показују да су се Грбљани врло тешко мирили са таквим стањем. У својим захтјевима слатим венецијанским властима ради побољшања положаја, редовно су се позивали на то да су "они оштећени, да су од давнина били само становници Грбља, а не као што Которани мисле њихови кметови - посадници" ("*che li homini de Zupa nono posadnici salvo habitori il qua sono sempre stati habitatori de Zupa*").¹⁹

О подјели земље и људи у Бијелој, Крушевицама и Леденицама Статут не садржи експлицитну одредбу, као што је то било за Грбаљ. Вјероватно је да се цитирана одредба *De facto divisionis Zorpe de Gherbili* о подјели Грбља, која је донесена прије него што је Котор добио Бијелу, Крушевице и Леденице, односила и на ова подручја. Сматрамо да су Которани сматрали сувишним да регулишу новом статутарном одредбом подјелу стечене земље којој су дали исти третман као и грбљској, кад већ имају пропис о томе. Да смо у праву свједоче и подаци из нотарских исправа с почетка XIV вијека. Земље у овим крајевима су такође подије-

¹⁷ В. Влајинац, *Речник наших старих мера*, Београд 1974.

¹⁸ *Acta notarialia*, vol. III (1392-1401); Судско-нотарско списи из архива града Котора, књ. III (у даљем тексту СН III), стр. 90, исп. 1, 19. I 1399.

¹⁹ *Acta notarialia*, vol. IV (1401-1420); Судско-нотарски списи из ДАК (Државни архив Котор), књ. IV, стр. 51; Уп.: И. Стјепчевић, *Превлака (хисторијска расправа)*, Загреб 1930, стр. 107. И. Синдик, *op. cit.*, стр. 60.

љене на ждребе, карате и карубе, односно на начин који је истовјетан начину подјеле у Грбљу. Као власници и главе ждреба у Леденицама помиње се которска властела Гиманој која дијели земљу на карате.²⁰ Половину ждреба у Леденицама су 1332. године имали браћа Петар и Томо Бугон са својим синовцем Павлом,²¹ док је Јелена, удовица из познате которске властеоске породице Болица имала са сином, исто као и у Грбљу, карате и ждребе у Леденицама.²²

2. УПРАВНА НАДЛЕЖНОСТ У ДОБИЈЕНИМ ОБЛАСТИМА

У крајевима које је добила од Србије которска Општина је имала пуну управну надлежност. Овим областима су управљали посебни од Општине изабрани чиновници. У Статуту су уређена само питања везана за управљање жупом Грбаљ, док се за остале крајеве не помињу надлежни управни органи. Сматрамо да и за ове области у погледу управљања важе иста правила као и за Грбаљ, јер су они по свим питањима правног режима у основи исти.

Статут је у двјема одредбама регулисао питања везана за управљање Грбљем, али је потребно нагласити да је у средњовјековном Котору разлика између управне и судске надлежности била веома мала. У Котору онога доба честа је пракса да судије обављају управне функције и да, како произлази из одредбе 415 из 1334. године, прелазе круг својих овлашћења. Управитељи у жуци Грбаљ су називани Ректорима или Судијама, што је још једна потврда да су Которани у својим нормативним актима често изједначавали управну и судску функцију.

Одредбом о управљању жупом Грбаљ, *De rectoribus Zoppe de Gherbili*, Општина одређује "да управитељи или судије жупе Грбаљ иду једанпут мјесечно у жупу да виде шта могу (*"iuxta posse"*) и да без преваре (*"absque fraude"*) постигну оно што би било на част и добро Града". За вријеме боравка у Грбљу, село у које дођу, односно људи из села их морају частити храном. У противном свака кућа тога села мора платити по један перпер, који судије под заклетвом морају узети. Ако судија не иде како је речено, плаћа пет перпера которској општини".²³ Другом одред-

²⁰ Monumenta Catarensia, vol. II, ЈАЗУ, ЦАНУ, Загреб 1981; Которски споменици, Друга књига которских нотара од године 1329, 1332-1337 (у даљем тексту СН II), исп. 965 ("*...Theodorus Guimanoj diuisit eius sdrebi cum... pro quatour caraptis et... pro caraptis octo ... ab isti de sdrebi de Ledinec...*")

²¹ СН II, исп. 1066 ("*... quod Petrus Thoma Bugonis et Paulus, nepotis eorum,... pro medietate sdrebi de Ledinc.et...per caratos quinque.*").

²² СН II, исп. 1026 ("*.. Elena, uxor condam Marini Iunii Bolice, cum filiis suis ad invicem se concordaverunt .. quam tam sdrebi eorum de Gherbili, quam illud de Ledinnece...*").

²³ Stat. Cath, cap. 414, *De Rectoribus Zoppe de Gherbili* ("*...quod Rector, sive Iudices Zoppae de Gherbili vadant ad Zoppam omni mense una vice ad videndum illud, quod erit honor et bonus status civitatis nostrae, et procurare iuxta posse, absque fraude, et in villa quam iverint, homines, illius teneantur eis honorem facere de cibo, quod si non facerent, solvat quaelibet domus illius villae unum yperperum, et ipsi Iudices per sacramentum teneantur eos pignorare; si autem non irent, ut dictum est, solvat quilibet dictorum Iudicum Communitati nostrae yperperos quinque*").

бом, *De poenis seu bandis eorum quod Iudices de Zoppa iudicabunt*, прописује се "да све новчане казне које судије Жупе пресуде или одреде између људи из Жупе се убирају и дају Општини. У противном, судије плаћају Општини из своје имовине. Од свих новчаних казни судије имају трећи дио и под заклетвом морају тај дио узети".²⁴

Писмених трагова о Ректорима и њиховом раду нема у нотарским исправама. Усамљен је помен *Rector Zoppe de Gherbili* у исправи од 9. X 1397. године. У тој исправи се између осталог наводи да се закупац ослобађа доношења закупнине у град Котор ако "*Rector de Zoppe ammit per aliquam formam*".²⁵

О управљању Грбљем и дужностима управитеља у Грбљу доста је писано у историјској литератури. И. Стјепчевић је мишљења да је у свим крајевима добијеним од Србије управљање било исто, да је владао "исти управни поредак" и да су у овим крајевима управљали *Comites Sclavorum* - кнежеви за Словене. Било их је три и бирала их је Општина сваке године. Поступак бирања и дужности кнежева, прописане члановима седам и сто седамдесет пет которског Статута, истовјетне су са дужностима *Rectores sive Iudices Zoppe de Gherbili*, установљеним одредбом 414.²⁶ Синдик је анализом истих одредби, чланова 7, 175 и 414, дошао до закључка да се *Comites Sclavorum* и *Rectores sive Iudices* разликују. *Comites Sclavorum* се баве одржавањем реда и мира ван града, плаћени од Општине за ту дужност сталном платом од десет перпера. Дужности им нијесу јасно назначене и вјероватно су се састојале у томе што су "кројили правду сеоском становништву за ситне кривице". Ректори у Грбљу су "нарочити чиновници" чији избор, плаћање и број Статут не помиње. Раде без преваре оно што је "добро и часно за Град". Плата им је један перпер, који даје становништво Грбља. У тој обавези И. Синдик види наставак плаћања "приселице" познате у средњовјековној Србији.²⁷

Сматрамо да је Синдиков закључак, да су Ректори посебни чиновници, различити од *Comites Sclavorum*, исправан. Могуће је да су словенски кнезови и Ректори имали сличне дужности, самим тим што су управљали словенским становништвом; али не и исте, те се не могу изједначити. Разлике међу њима постоје, а условљене су различитим обавезама које становништво којим ови чиновници управљају има према Општини. Једино се за становништво Грбља предвиђа обавеза плаћања, односно давања хране управитељима који долазе у Грбља. То је оптере-

²⁴ Stat. Cath, cap. 417. ("...quod omnes poenas, et banda seu Iudices de Zoppa posuerint, vel iudicaverint inter homines de Zoppa, extrahant, et dent communitati, et si non extraherint, de suo proprio componant, et de omni poena, seu bando habeant dicti Iudices tertiam partem, et per sacramentum non possint partem suam dimittere").

²⁵ СН III, стр. 2, исп 1, 9. XI 1397. ("...Ego Iunius de Smalocia, civis et habitator Cathari, do, loco et afficto in vita mea tantum Marussi uxor mortui Dragoye filiu quondam Marco Dragonis de Catharo caratos suos in Doligno qui fuerunt carubes de Cathene ...pro starijs quatuordecim frumenti boni ad mensuram lapidis usque ad domum meum michi apportat in festo sancti Elie in mensis July. Et in hoc pacto et conditione quod si ammit Rector Zoppe de Gherbili per aliquam formam et in alio modo dictus Dragoye non teneatur ad illud affictum saluo..").

²⁶ И. Стјепчевић, *op. cit.*, стр. 89.

²⁷ И. Синдик, *op. cit.*, стр. 100.

ћење, дажбина за становништво у корист которске Општине, која се мора давати и која заиста подсећа на обавезу "приселице" у средњовјековној Србији. Такву обавезу није имало словенско становништво у осталим дјеловима которске комуне, називане которским Дистриктом.²⁸

3. СУДСКА НАДЛЕЖНОСТ У ДОБИЈЕНИМ ОБЛАСТИМА

Статутарни прописи указују да је которска комуна имала потпуно судску надлежност у свим крајевима које је добила од Србије. Из статутарне одредбе 417, *De poenis seu bandis eorum quos Iudices de Zorra iudicabunt*, произлази да су међусобне спорове између становника Грбља (*homines de Zorra*) рјешавале посебно одређене Судије, којима је, уз остале послове, и то спадало у управно-судске дужности које су имали у овим крајевима. Спорови међу становништвом су рјешавани једанпут мјесечно, и то по, у односу на градски Суд, вјероватно врло скраћеном поступку. Од свих новчаних казни које су убирали у овим крајевима, судије су биле обавезне на узимање трећине, "чиме су била отворена врата честим злоупотребима на штету сељака".²⁹ Није искључено да су због једноставности поступка исте судије рјешавале и неке спорове "лакше нарави" између патрона и сељака.³⁰

У Статуу нема помена о томе да је патрон земље у крајевима добијеним од Србије био судија сељаку којег је са земљом добио. Напротив, из стилизације и текста статутарне одредбе 424, *De consuetudinibus hominum de Gherblii*, може се закључити да се патронима сељака не само што није дозвољавало да суде сељаку, већ му забрањују да за њих буде адвокат пред Судом или у пороти. *Homines de Gherbli* полагају на Суду заклетву по својим обичајима (*secundum suas consuetudines*).³¹

Да општински судови нијесу у пракси рјешавали спорове Грбљана, него да су их рјешавали патрони, вјероватно не би било потребно да се у Статуу прописује да "Грбљани полагају заклетву у својим питањима по својим обичајима". Чињеницу да се патронима забрањивало да буду адвокати својим сељацима тумачимо као настојање которске Општине да потпуно самостално и без икаквог посредовања патрона рјешава спорове са грбљским становништвом. Спорови су вјероватно махом произлазили или из неиспуњених обавеза Грбљана према Општини или због међусобних сукоба Грбљана. Патрон сељака би у тим случајевима више шкодио него користио Општини. И. Синдик тумачи на другачији начин статутарни пропис о неангажовању патрона у споровима својих сељака. Он сматра да је таква одредба резултат "класних

²⁸ О обавезама становништва у Дистрикту детаљније види код Н. Богојевић-Глушчевић, *Закућ земље у которском Дистрикту у XIV вијеку*, Историски записи, 2/1987, Подгорица, стр. 45-67.

²⁹ И. Стјепчевић, *op. cit.*, стр. 89

³⁰ И. Стјепчевић, *op. cit.*, стр. 58.

³¹ *Stat. Cath.*, cap. 424 ("... quod homines de Gherbli iurent in questionibus suis, secundum consuetudines suas et nullus patronus eorum sit ausus advocare, vel stare pro homine suo quastionem habente, nec ad placitum vel ad portam, et si patronus illius vel iret, aut minaretur...").

разлога, односно да се у судском поступку одржи принцип да раван суди равнине".³²

У нотарским исправама из XIV вијека нијесмо нашли забиљежене спорове између патрона и Грбљана, мада је сасвим сигурно да их је било. У споровима са подручја Грбља вођеним пред которским судом као странке се појављују само патрони земаља. Спорови се воде око граница карата или око насилног уласка у земље других патрона. Доказно средство је нотарска карта, а у недостатку карте - заклетва свједока. Спорови се доста често рјешавају пресудом изабраних судија,³³ што у оно доба није био усамљен случај. Такву праксу познају и други приморски градови и то у споровима разних врста, почев од својинских па до поморских.³⁴

Исправе из XV вијека обилују подацима о споровима између патрона и сељака. Анализирајући нотарска документа с почетка XV вијека И. Стјепчевић је дошао до важног податка у вези са рјешавањем спорова између сељака и патрона у крајевима добијеним од Србије. Он наводи да је у исправама закљученим одмах након доласка Котора под млетачку власт 1420. године наведено у документима да "неке тужбе покренуте пред редовним которским судом почетком XV вијека око несугласица између Грбљана и патрона су биле брисане јер је усљед познатих буна Грбљана млетачки комес одлучио да их самостално ријешити". На рубу ових тужби у нотарским књигама је било забиљежено да је "брисана ова тужба јер спада у надлежност кнеза према уступцима учињеним сељанима из Грбља". На основу овог податка И. Стјепчевић је сасвим исправно закључио да су се "спорови између патрона и сељака рјешавали пред градским судом и да је то само наставак пређашње устаљене праксе".³⁵

4. СТАТУТАРНИ ПРОПИСИ О АГРАРНОМ РЕЖИМУ У ДОБИЈЕНИМ ОБЛАСТИМА И ЊИХОВА ПРИМЈЕНА У ПРАКСИ

Крајеви добијени од Србије и становништво у тим крајевима су били током читавог XIV вијека, све до пада Котора под власт Венеције, феуд которске општине, на којему је Општина, осим управне и судске, имала пуну законодавну власт. Которска Општина се сматрала врховним сопствеником ових непокретности и људи који су затечени на њима у тренутку стицања ових области. Ова подручја у својим управним актима и одредбама Статута означавала је као "possessiones nostri Communis" на којима је имала "omnes potestatem".

Општина је на непокретностима у Грбљу, Бијелој, Крушевицама и Леденицама установила специфичан аграрноправни режим, у основи

³² И. Синдик, *op. cit.*, стр. 117.

³³ Нпр: СН III, стр. 20, исп. 1, 11. XI 1398; Monumenta Catarensia I, исп. 1104; Monumenta Catarensia, II, исп. 1018.

³⁴ О арбитражном судовању у Котору и другим приморским градовима у средњем вијеку види код: С. Мијушковић, *Которска морнарица*, ЦАНУ, Одјељење друштвених наука, посебна издања, књ. 28, Подгорица 1989, стр. 35-49.

³⁵ И. Стјепчевић, *Котор и Грбља*, стр. 58.

различит од правног режима на земљи у другим крајевима которске општине. Одредбом De facto divisionis Zoppa de Gherbili³⁶ уређен је режим на земљама у Грбљу, а одредбом De hominibus de Biela, Crusevice et de Ledenicе аграрно-правни односи у осталим крајевима добијеним од Србије.³⁷

Према одредби De facto divisionis Zoppa de Gherbili, земље у Грбљу и људи на тим земљама су давани на трајно држање ("teneat in aeternum", "per perpetuale possidendo") купцу земаља (которском властелину или пучанину), односно патрону земље, и његовим наследицима. Дио земље коју је добио означен је као "partem quam obvenit ad Communitate pro se et suis heredibus". Патрону земаља у Грбљу било је забрањено да људе затечене на добијеној земљи узнемирава у коришћењу куће и окућнице, као и врта и воћака засађених на том терену, са свим плодовима и другим припадностима. Није их могао удаљити са земљишта на којему живе, што значи да је на земљишту које је добио патрон имао јавноправна ограничења установљена у корист непосредних обрађивача земље. Осим тога, патрон није имао никаквих надлежности над становништвом које живи на земљи. То право је једино, како смо видјели напријед, припадало которској Општини.³⁸ Становништво је према патрону једино имало обавезу давања половине прихода са земље коју обрађује.³⁹ Остале обавезе и намети били су у корист которске Општине а изражени су у члановима 416 и 414 которског Статута. Пунољетни мушкарци у Грбљу су, према члану 414, били обавезни сваке године на давање четири гроша Општини на име обавезе коју су имали према српском двору, а састојала се у "ношењу рибе краљу".⁴⁰ Осим тога, село у које дође управитељ, одн. Ректор приликом обиласка жупе једанпут мјесечно, било је обавезно, под пријетњом казне, како је прописано у члану 416, да им обезбиједи храну.⁴¹

Правни промет на додијеленим земљама био је ограничен за све послове *inter vivos* и *mortis causa*, изузев давања у мираз и тестамената,⁴²

³⁶ Stat. Cath, cap. 412 (".. volumus, quod nemo possit partem suam de Zoppa in vita sua vendere, donare, aut commutare, nec ullo modo alienare, nec Ecclesiae dare post mortem, solummodo dare possit in dotibus suo heredi: sed quilibet partem, quae sibi obuenit ad Communitate, in partem teneat pro se, et suis heredibus in aeternum: si quis cambiaverit, seu aliquo modo alienaverit, post divisionem revertatur ad primum patronum, et venditio, alienatio, vel commutatio non teneat: si quis habens partem de dicta Zoppa, heredes suos non habuerit, pars sua revertatur ad propinquos ipsius... et si propinquos non habuerit, revertatur ad Communitatem..., et Communitas illos caratos, qui deinceps vacabunt det, et distribuatur per omnes familias, siue maginatas nobilium Civitatis praedictae, cuilibet famili e, vel maginatae caratos duos...").

³⁷ Sta. Cath, cap. 423. ("... statuimus quod de facto de Biela, de Ledenicе, de Crusevice... divisione facta de hominibus praedictorum, cuicumque aliquis de ipsum hominibus in partem venerit, ipse homo, vel homines, sint ipsius in perpetuum et maneant in loco, seu villa ubi prius steterint, ut habeat domum, et hortum cum olivi, et arboribus que in horto fuerint sine olivi, cum pertinentijs, et exitibus suis, et patronus terre vel loci, dictos homines non possit illo modo in hoc molestare").

³⁸ Stat. Cath, cap. 414, 424.

³⁹ Детаљно о овој обавези Грбљана код: Н. Богојевић-Глушчевић, *Својински односи у Кошору у XIV вијеку*, Никшић 1991, стр. 201-229.

⁴⁰ Stat. Cath, cap. 416, De hominibus Zoppe, ut non portet pisces Domino Regi.

⁴¹ Stat. Cath, cap. 414, De Rectoribus Zoppa de Gherbili, види нап. бр. 23.

⁴² Stat. Cath, cap 412 ("...volumus, quod nemo possit partem suam de Zoppa in vita sua vendere,

што практично значи да је требало да принципи којима се Општина руководила у првобитној подјели ових феудалних имања и стање установљено том подјелом остану неизмијењени и да трају вјечито ("in aeternum"). Которска комуна је врховни сопственик, патрони трајни држаоци истих, а сељаци - непосредни обрађивачи везани за земљу са обавезама према Општини, српском краљу и патрону земље. На дијелу земље гдје имају окућнице обрађивачи земље имају јавноправне гаранције од которске општине да остану и несметано живе.

Земље и људи на земљама у Бијелој, Крушевицама и Леденицама су подијељени на исти начин као и земље и људи у Грбљу и на њима је установљен истовјетан правни режим. Такво стање је статутарном одредбом De hominibus de Biela, Crusevice et de Ledenize проглашено трајним и није се могло мијењати.⁴³ Људи остају на земљама на којима су у тренутку када их је задесила подјела ових крајева живјели ("maneant in loco, seu villa ubi prius steterint").⁴⁴

Наведене формулације у Статуту о томе какво право стиче патрон одн. купац земаља у крајевима добијеним од Србије на којима је которска Општина врховни сопственик, истовјетна је формулацијама у нотарским исправама о дугорочном закупу земље која је у својини појединаца у которском Дистрикту. У тим исправама се наводи да купац земље у Дистрикту има право да држи и прибира плодове са закупљене земље ("tenet et ususfructet"), исто као и патрон земље у стеченим областима које су приојене Котору.⁴⁵ Међутим, ове сличности су само формалне природе. Суштински су права патрона земаља код закупа in aeternum и код патрона земаља у Грбљу и другим крајевима добијеним од Србије различита.

Код закупа земаља у которском Дистрикту који су закључени у форми in perpetuum ad plantandum (тзв. вјечити закуп), закупци стичу право да "tenet et ususfructet" закупљену земљу. Осим тога могу земљом по правилу располагати уз обавезно стално давање закупнине власнику земље.⁴⁶ У Грбљу такве могућности за патроне земаља који су такође добили земљу на "tenet et ususfructet" нема. Законодавац је забранио патронима у Грбљу свако отуђивање земаља изузев давања у мираз женској дјечи или тестаменталних располагања, обично мушким насљедницима. Није било никакве правне могућности да држалац земљу коју је добио у Грбљу на трајно коришћење прода, поклони или отуђи на било који други начин. Земљу су након његове смрти добијали насљедници и сродници, а ако њих није било - земља се враћала Општини, која ју је дијелила према статутарним прописима. Црква није никако могла стећи земљу у

---

donare, aut commutare, nec illo modo alienare, nec Ecclesiae dare post morte, saluo modo dare possit in dotibus suo heredi...").

⁴³ Stat. Cath, cap 423 ("...ipse homo, vel homines, sint ipsius in perpetuum ....").

⁴⁴ Stat. Cath, cap.423, De hominibus de Biela, Crusevice et de Ledenize.

⁴⁵ Детаљно о овој врсти закупа и низу осталих модалитета око обрађивања земље у которском Дистрикту у XIV вијеку види код: Н. Богојевић-Глушчевић, *op. cit.*, стр. 79-148.

⁴⁶ *Ibidem*.

Грбљу, чак ни располагањима *mortis causa* држаоца.⁴⁷ Циљ овакве забране располагања је у томе да се земља у Грбљу задржи у ужем кругу которских земљовласника из реда властеле и пучана.⁴⁸

Већина исправа из XIV вијека указује на поштовање статутарних одредби о аграрном режиму у крајевима добијеним од Србије. Тако је нпр. Јаков Трифуна Пасквали из Котора купио 16. IV 1397. године од которске Општине два карата земље у ждребу Доната Бугон са кућом, вртом, кошаром и Бојеславом Црнопер и његовим братом. Карати са људима су некада припадали Никши Сабо. Пошто је Никша Сабо умро без насљедника, карати су враћени Општини, а ова их са реченим људима продаје. Продаја је обављена тако што су земља и речени људи били за осам дана по граду Котору стављени на јавну дражбу. За то вријеме се није пријавио нико ко би понудио више од Јакова, па Општина објављује да је продаја ваљана и да Јаков има право да држи карате са споменутиим људима по статутарној одредби о жупи Грбаљ, на начин како то чине остали грађани Котора.⁴⁹ На овакав начин земље у Грбљу су добили и Которани Марко Драгов⁵⁰ и Јаков Пасквали⁵¹. У купопродајним исправама се наводи да су купци земље добили да "*teneat et possideat*" за себе и своје насљеднике са свим сељацима, кућама, вртовима и кошарама које су на земљи.⁵²

⁴⁷ Stat. Cath, cap. 412 ("... nec illo modo alienare, nec Ecclesiae dare post morte...").

⁴⁸ М. Милошевић, *op. cit.*, стр. 279.

⁴⁹ СН III, стр. 436, исп. 1, 16. IV 1397. "Nos rector iudices et minus consilium civitatis Cathari una cum VI nobilibus dictis civitatis... vendimus ser Jacobo triphonis Pasqualis de dicta civitate caratos duos positas in Zoppa nostra de Gherbili in sdrebo Donati de Bugon cum villa, orto et cossaria et cum Boislavo Crnoпер et fratre suo et cum... qui carati cum dictos hominibus fuerunt incantati per octo dies per civitatem cathari. Et quia durante dicto termino nullus compravit plus nobilibus ideo ipsos eidem ser Jacobo deliberavimus in vendicione finite et illos teneat cum hominibus antedictis sicut faciunt ceteri nostri cives secundum formam statutorum nostrorum..."). Уп: Р. Ковијанић, *Котворски кнежеви у доба самостјалности*, Историјски записи, XIII, св. 1-2, Цетиње 1958, стр. 143-164; И. Стјепчевић, *op. cit.*, стр. 107.

⁵⁰ СН III, стр. 642, исп. 1, 16. I 1399. ("Nos Paulus de Georgij regiminis... comes Cathari, iudicibus et consiliarii dicti civitati ex nobis concessa a Maiori et generali consilio dicti civitatis vendimus ser marcho dragonis duos caratos possit in sdrebo pachos de Cochi per perperos XII").

⁵¹ СН III, стр. 250, исп. 1, 1. XI 1398. ("Triphonis Pasqualis de dicta civitate recipienti caratos, villanos, villos, hortos, terras et cosaros positas in Zoppa nostra de Gherbili tam a latere superiori quam a latere inferiori que fuerint de iure olim Sergoe filij Mathei basilii et que pertinuerunt... pro quibus caratis, villanis, villis, terris, ortis et cosarijs confitemur habuisse et recepisse a dicto ser jacobus pecunia memorata perperos septingentos septaginta grossorum qui ad presens in Catharo fuit...").

⁵² СН III, стр. 250, исп. 1, 11. XI 1398. ("... Triphonis pasqualis de dicta civitate recipienti caratos, villanos, villos, hortos, terras et cosaros positas in Zoppa nostra de Gherbili... Quos caratos, villanos, villas, ortos et cossaras damus et concedimus dicto ser Jacobo et suis heredibus in aeternum liberos, francos et securos et ad omnibus scalupniatos cum omnibus iuribus... dicto Triphonis teneat et possideat predictos caratos, vilanos, villani, ortos, casaros in vita sua tantum. Et post mortem suis fuit predicti suorum heredibus sint aliqua contradictos villanos promitentes nomine dicte communitate Catharensis si aliquo tempore aliqua questione nota foret de predictis villanis, villis, terris, ortis et cosarijs predicto ser jacobus vel suis heredibus respondere et undem in dampnum conservare super omnia bona dicte Communitatis, saluo si per aliquam dominatione vel baronem...").

Но, пракса показује и одступања од примјене статутарних одредаби о аграрном режиму у Грбљу. Има забиљежених случајева да се Општина понашала и мимо утврђеног поступка подјеле земље, што је имало веома негативне ефекте на укупне односе у друштву.⁵³ Тако је, примјера ради, которска Општина 17. III 1398. године одлучила да празне карате у жупи Грбаљ у ждребу Басе Салвина прода за 14 перпера Ивану Петра Николина Буће, с мотивацијом да је то противуслуга за уступке које је он учинио Општини.⁵⁴ Из истих разлога Општина је земље у Грбљу дала синовима Ивана Лекије.⁵⁵ Управитељи, Судије и Вијеће града су у "знак награде" обећали Богу Милошеву, зету златара Косице, четири карубе земље које имају као празне у ждребу Доната Бугон.⁵⁶ Један карат земље у Грбљу добио је "gratia speciali" 4. VIII 1397. године дрводјелац Доброслав Матаруга из Котора.⁵⁷

Осим тога, евидентно је да је, противно прописима, земље у Грбљу Општина понекад давала у залог. Тако је 1328. године которским властелинима Петру Катенину, Тому Бугонову и Сергију Јакањину которска Општина заложила неке ждревове и куће у Котору, који су некада припадали Павлу Рили. Ова властела је заложене некретнине уступила Годору Гиманоју, такође властелину.⁵⁸ Очито је да је Општина земљу првенствено давала властели, много рјеђе пучанима, што је знатно утицало на социјално-класна превирања у Котору у XIV вијеку.

Међутим, важно је истаћи да је и у случајевима када је Општина без устаљене процедуре давала земље у Грбљу, односно и када је правила изузетке приликом подјеле земље, поштовала статутарне одредбе у дијелу садржине права која стичу држаоци земље. У свим наведеним случајевима записано је да држаоци земље добијају "in perpetuale possidendo per ut possideat allij cives civitatis Cathari secundum formam statutorum nostrorum

⁵³ И. Стјепчевић, *op. cit.*, стр. 39.

⁵⁴ СН III, стр. 519, исп. 2, 17. III 1398. ("... Nos rector, iudex et consilium civitatis Cathari ex auctoritatem nobis concessimus a Maiori et generali consilio dicte civitate pro concessio ... communis Cathari vendimus ser Johany quondam Perti dictus Nichola de Buchia caratum unum terram positam in Zoppa nostro de Gherbili in sdrebi base de salue pro perperis quadraginta grossorum de Catharo...").

⁵⁵ СН III, стр. 654; Уп: Р. Ковијанић, *Которски кнежеви у доба самостјалности*, стр. 154.

⁵⁶ СН III, стр. 316. ("Nos Rector, Iudices et consilium civitatis Cathari volentes intentionem ad promissionem nostri Communis Cathari effectui demandare vixio uno instrumento notarilii in quo inter cetera continetur qualiter prefatum nostrum Commune renuncionis gratia proximit dare et assignare Bogo Milossi civi et habitatori cathari genero Cosize aurificis de dicta civitate quatour carubas terre vacantes in nostra Zopa de Gherbili... damus et assignamus dicto Bogo caratos quatour terre in zopa nostra de Gherbili in sdrebo quondam Donati Bugon...").

⁵⁷ СН III, стр. 452, исп. 2, 4. VIII 1397. ("Nos Communitas Catharensis ad sonum campane more solito congregati... de gratia speciali damus dobroslauo matarugos, marangono, per se et suis heredibus in aeternum unum caratum in sdrebo Nuce Gille quod vacabant post mortem Stane Bestisi quod sibi et suis heredibus damus et concedimus per perpetuale possidendo per ut possideat allij cives civitatis Cathari secundum formam statutorum nostrorum de facto dicte Zoppe de Gherbili...").

⁵⁸ СН I, исп. 1272 ("Nos petrus... damus et concedimus Theodore...plenariam nostram potestatem unius carte notarii apignarationis sdreborum et casalium...., quae nobis apignavit comune Catharensis sub illis conditione et forma.....")

de facto dicto Zoppe de Gherbili" који су нотари ради скраћивања означава-ли често као "divisio pro antiquo capitulo de Zopra".

Одступања од првобитних статутарних одредби о правном режи-му у крајевима добијеним од Србије било је присутно, како то показују неки накнадни статутарни прописи и нотарске исправе, и код патрона ових земаља. Противно прописима, земље у крајевима добијеним од Србије отуђиване су уз помоћ градских судија и чланова вијећа, који су у овим случајевима прекорачивали своја статутарна овлашћења. Подаци из нотарских исправа до 1339. године јасно указују да су противно пропи-сима которског Статута земље биле у правном промету. Примјера ради, Петар, син Лонгов, zaloжио је 12. III 1333. године Налу Сергијеву Кантавели свој дио ждреба у Грбљу за четири перпера млетачких гроша. Уговор је сачињен у присуству Судије и аудитора.⁵⁹ Трипе Конекин, Пе-тар Амадијев и Франце Русин Славице, с једне, и Симе пок. Стјепана Мартинусија, с друге стране, мијењају 10. VI 1334. године један ждроб зе-мље у Мрчевом Пољу за три карата земље у равници и још неку земљу коју Симе има до њихових земаља.⁶⁰

Скупштина Града је стога 15. IV 1334. године донијела пропис ко-јим жели прекинути такву праксу и одредила "да ниједан судија, нити члан Вијећа не може без одобрења Скупштине, Великог или Малог ви-јећа уз дозволу Великог вијећа заложити, дати у закуп или продати оп-штинске непокретности у Грбљу, Бијелој, Крушевицама и Леденицама. Купцу који противно овој забрани купи земље Општина узима новац, од-носно отуђење земље не важи, тј. купац губи новац који је дао".⁶¹

Ова одредба није имала великог ефекта у пракси. Отуђивање зе-мље, односно непоштовање првобитне статутарне одредбе о подјели Гр-бља, аграрном режиму установљеном том одредбом о забрани отуђива-ња без одлуке општинских органа, било је често у свакодневној пракси. Држаоци земаља су се понашали као сопственици, па су земље поклања-ли, продавали или давали у залог. Неки подаци из исправа од 1334-1337. године пак указују да је нарочито становништво из реда пучана као еко-номски слабије често уступало,⁶² залагало и губило своје дионице у Гр-бљу⁶³ и да првобитна равнотежа код подјеле дионица у Грбљу између властеле и пучана скоро не постоји. Зато је Општина донијела 28. V 1339. године нови пропис. У мотивацији тог прописа наводи се да је "има-јући у виду честе злоупотребе око продаје земаља, давања на поклон и у

⁵⁹ СН I, исп. 971 ("Ego Petrus, filius Longui, apigno Nale Sergii Cantaualli pertem meam de sdrebo, que euenerit michi, pro quatuor perperis denariorum Venetorum grossorum, quousque restituerō sibi denarios memoratos...").

⁶⁰ СН II, исп. 884 ("Nos Tripe.. ex una parte facimus cambium cum Syme.. ex alia, damus no- stram sdrebi de Mercoia pogla..., et ego dictus Syme.. pro cambio eiusdem sdrebi partem me- am, videlicet carptos tres ...")

⁶¹ Stat. Cath, cap. 415, De terris Gherbli, Ledenice et Sancti Petri, quod non possint poni in pig- nore, aut vendi, aut affictari.

⁶² СН II, исп. 1181, 21. II 1335 ("Ego Morcus condam symionis obligo dare et assignare Petro Bratosti duos caratos terrarum le Gerbile pro parte sua sdrebi, quos scomprauit pater meus a commune, videlicet super sellam eam.")

⁶³ СН II, исп. 175, 204, 807.

залог, што је довело до тога да се многи због сиромаштва исељавају и одлазе из града, а што није у интересу Општине, Општина прописала да се све до тада учињене продаје, даривања или отуђивања земље прогласе ништавним, а да се ранијим држаоцима омогући да земљу поврате уз исту новчану вриједност за коју су је дали.⁶⁴ Прописом из 1339. године Општина одређује "да у року од пола године од доношења одредбе (од маја до октобра 1339. године) сваки патрон може повратити земље које је раније држао уз исту цијену за коју их је отуђио. Ако патрон земљу није откупио, могла је то учинити Општина, по цијени коју одреде Вијеће и Судије града. Потом ју је продавала которским грађанима, при чему је установила посебан ред првенства при куповини земље. Општина је прво нудила на куповину "глави ждреба" у којем се земља која је отуђена налази. Ако се она не прихвати куповине, право су имали "dui socii" (два друга), односно два држаоца сусједних карата земље, затим "tres socii" и на крају "sex socii". Ако нико од њих није желио купити земљу, Општина ју је продавала in cantum - на јавној дражби".⁶⁵

Институт права прече куповине, установљен чланом 434 которског Статута којим се одређује ред првенства при откупу земаља, специфичност је везана само за грбљско подручје на територији которске општине.⁶⁶ Створено ad hoc и изузетно примијењено на откуп оних земаља које су противно статутарној одредби о подјели Грбља отуђене, право прече куповине као правни обичај је дуго остало у примјени у овим крајевима неизмијењено.⁶⁷ Одредба у которском Статуту о праву прече куповине изузетно подсећа на члан 35 грбљског Статута, у коме се каже: "који мисли продати земље најприје ваља да понуди раздионика, тј. онога чија је земља до њега".⁶⁸ У овој одредби и правном обичају права прече куповине у Грбљу И. Синдик види утицај Јустинијановог закона. Истиче да је он дошао у ове крајеве вјероватно с истока, посредством Србије, и да је само наставак праксе која је важила у Византији и краје-

⁶⁴ Stat. Cath, cap. 433, De terris de Gherbili venditis, donatis, alienatis, vel oppignoratis, aut committatis ("...ordinamus..ut in nostra civitate homines coadunentur, et habeant ad vivendum,...quod si aliquis vendidit, donavit et alienavit, vel oppignoravit, vel in aliquo modo commutavit partem suam terrarum de Gherbili in tempore praeterite, quod eas possint exigere, et scomprare usque per totum mensem octobris proxime venturi, pro tot uerperis, quod recipit ad eis, quibus vendidit, donavit, alienavit, vel oppignoravit...").

⁶⁵ Stat. Cath, cap. 433 ("...Communitas possit eas scomprare, et... dare... caputi sdriebi ubi erunt positae dictae partes, et si caput noluerit, habeant eas duo sui socij et si dicti duo socij sui noluerint, habeant eas tres eorum socij, et si dicti tres noluerint habeant eas sex eorum socij, et si omnes isti noluerint Communitas vendat eas ad incantum...").

⁶⁶ Которско средњовјековно право познаје још један институт права прече куповине, који предвиђа другачије право, одн. другачији ред позивања при откупу некретнина. Тај институт је везан за продају ствари која је у приватној својини појединца. Одредбом 261 которског Статута, De venditione propria, предвиђено је да рођаци продавца ствари имају у року од године дана од дана учињене продаје право да се пријаве за откуп некретнина. Незнатан утицај чланова некадашње заједнице у располагању непокретностима реликт је колективне својине у средњовјековном Котору и суштински је сасвим другачијег карактера од права прече куповине непокретности у Грбљу предвиђеног чланом 434 которског статута.

⁶⁷ И. Синдик, *op. cit.*, стр. 137.

⁶⁸ Ст. Новаковић, *op. cit.*, стр. 108.

вима под њеним утицајем.⁶⁹ Не искључује могућност да је овај институт дошао у Котор морским путем,⁷⁰ што свакако заслужује пажњу и дубљу анализу.

Каквог је ефекта била одредба из 1339. године, која је имала за циљ да све врати у пређашње стање - не може се, на жалост, рећи изворно из нотарских имбревијатура одн. из исправа о правним пословима у вези са овим земљиштем, будући да постоји празнина од преко педесет година у сачуваним списима. На основу неких података из законодавне активности которске Општине из друге половине XIV вијека могло би се тврдити да су статутарне одредбе о подјели стечених области *De facto divisionis* и двије новодонијете, из 1334, а посебно из 1339. године, биле због низа крупних промјена које су се десиле недовољне да средином XIV вијека одрже замишљену подјелу земље и правни режим на њој. Слабљењем моћног заштитника из залеђа, из чијег је патроната Котор изашао седамдесетих година XIV вијека, долазе за Котор "нова времена" у којима одредбе из ранијег времена "*pacificem opservantem*" не могу имати пуног ефекта. Которани су приморани да посебним статутарним прописом утврђују ко и под којим условима може стећи непокретности у крајевима добијеним од Србије. Одредбом из 1366. године *De consuetudine Zoppe de Gherbili et aliarum contratrum Communis* одређено је "да се стара правила доњијета у мирним временима ограничавају и прописују нова, којим се ниједној особи, осим которском грађанину који живи у Котору и онима који чине, "*onega et supportans*" Граду не дозвољава да имају дио или да учествују у подјели земље у Грбљу и другим општинским непокретностима које су добијене од српског краља: Странац или његов потомак који дође у Котор и постане грађанин Котора и у Котору живи, не може ни добити ни наслиједити земље у Грбљу. Судије које противно овом пропису поступе надокнађују сву штету коју такав поступак проузрокује".⁷¹

Подаци с краја XIV вијека указују да се стање у Грбљу консолидовало и да држаоци земаља у Грбљу нијесу тако често прелазили границе статутарних овлашћења - земље у Грбљу се само у ријетким случајевима залажу. У трећој нотарској књизи забиљежена су свега три таква отуђења. Радбрат, протомагистар из Пераста, Угљеша Мароје и Тодор, син Радбратов, залажу Мароју Патку из Котора за двадесет пет перпера которских једну карубу коју им је дала и уступила которска Општина.⁷²

⁶⁹ И. Синдик, *op. cit.*, стр. 137. О праву прече куповине у нашим крајевима и о утицају Византије на изградњу тога института у нашем средњовјековном праву види: Ст. Новаковић, *Римско-византијско право и народни правни обичаји*, Годишњица Николе Чупића, Београд 1887, бр. 9, стр. 224-238; А. Соловјев, *Законодавство Стефана Душана, цара Срба и Грка*, Скопје 1928, стр. 14 и даље; Н. Павковић, *Право прече куповине у обичајном праву Срба и Хрватиа*, Београд 1972.

⁷⁰ И. Синдик, *op. cit.*, стр. 137.

⁷¹ *Stat. Cath.*, cap 419 ("... quod nulla alia persona salvo dictae civitatis civis habitans: ac ipsius civitatis onera, et factiones supportans, potuit, aut debuit, nec potest, seu debet habere aliquam partem, vel sortem aliquo modo in Zoppe nostra de Gherbili, vel in alijs contratis, seu locis Communitatis nostrae per Dominationem nostram concessit; et quis dictae consuetudo... volumus perpetualiter observari".)

⁷² СН III, стр. 358, исп. 3, 20. VIII 1396. ("Nos Radbrat protomagister de Perasto, Ugleša Mic-

Бакоје Нала Сергејева је синовцу протовестијара Груба, за дуг од двадесет перпера, заложиио два карата својих ждребова у Грбљу,⁷³ а маја 1399. године је Марин Нала Сергејева - Грубоња заложиио своје дјелове земље у Грбљу Трипу Гого.⁷⁴ Пошто се на крају XIV вијека као држаоци земаља у Грбљу готово искључиво појављују припадници властеоских породица,⁷⁵ који, будући економски јаки, нијесу имали потребе да своје дјелове у Грбљу залажу за дугове и продаје, сматрамо да су отуђивања у изузетним случајевима била везана за држаоце земаља из реда пучана. Властела је настојала да стекне што више земаља и да их задржи. Стога сматрамо да су прописи о аграрном режиму у Грбљу крајем XIV вијека готово у потпуности поштовани.

Ово стање ће се у XV вијеку знатно промијенити. Одредбе Статута о томе да странци и црква не могу имати земљу у овим областима нијесу поштоване, као ни одредбе "De facto divisionis" о једнакој подјели земље у крајевима добијеним од Србије. Пучани су скоро остали без посједа у Грбљу а у вријеме доласка Котора под власт Венеције непокретности у крајевима добијеним од Србије има претежно которска властела из породице Бућа, Мекше и Болица. Након пада под млетачку власт непокретности у Грбљу имају бискупи которски, цркве, манастири и Венецијанци, који се у изворима увијек означавају као "de foris".⁷⁶

Установљени аграрноправни режим у Бијелој, Крушевицама и Леденицама вјероватно је на почетку XIV вијека имао потешкоћа у функционисању као и у Грбљу. Статутарне одредбе из 1334. и 1339. године односиле су се интентно на Грбаљ, али вјероватно и на ова подручја. Ипак треба нагласити да у нотарској грађи с краја XIV вијека нијесмо наишли на податак о кршењу статутарних прописа везаних за правне односе на земљи у овим подручјима.

hace et Teodoro, filij dicti Rdrbrati damus in pignrem Mroye de Patho de Catharo pro perperis xxv grossos de Catharo unam carubam nostram positam in sdrebo olim Pasce Cost nobis datam et concessim per commune Cathari.....").

⁷³ СН III, стр. 633, исп. 2, 25. VI 1399. ("Ego Brathoye Nalis Sergij impigno et novem pignores do Marco filius quondam Marci fratris Grubzo duos meas carubas positas in sdrebo suo pro perperis XX grossorum de Catharo cum hoc conditione quod quandocumque sibi dederit dictos perperos XX quod ipse teneatur michi restituere dictos duos caratos."); Уп: И. Стјепчевић, ор. cit., стр. 27; Р. Ковијанић - И. Стјепчевић, *Протоовестијар Грубо*, Историјски записи, Цетиње, 1954, VII, књ. X, бр. 1, стр. 221; Р. Ковијанић, *Которски кнежеви у доба самосталности*, Историјски записи, Цетиње 1958, књ. XIII, бр. 1-2, стр. 156.

⁷⁴ СН III, стр. 627, исп. 1, 14. I 1398. ("Ego Tripo Gogo confiteor me debere dare et solve ser Marino Nalis Sergij de dicta civitate uerperos septaginta grossos de Catharo pro quibus sibi apigno omnes meas caratos tere quos habeo in zoppa de Gerbili a latere superiori cum hoc pacto et conditione quod non possit restituere dictos caratos quandoque sibi datos suos denarios...").

⁷⁵ М. Милошевић, ор. cit., стр. 272; С. Мијушковић, *Неке специфичности феудалних односа у Грбљу*, Историјски записи, Цетиње, 1957/ X, књ. XII, бр. 1-2, стр. 274.

⁷⁶ Подаци о томе се налазе у Балбијевом катастру из 1430. године (иначе трећег по реду катастика Грбља, а првог до данас сачуваног), нотарским књигама (СН XIV, стр. 430; СН VI, стр. 47, 341) и Бискупском архиву (П III, VI); Детаљније о тим исправама код: И. Стјепчевић, ор. cit., стр. 30 и М. Милошевић, *Сивавови грбаљских побуњеника XV стољећа, од револутиа проишав которских земљопосједника до предаје Турцима*, Гласник ЦАНУ, II, књ. I, 1975, стр. 25-47.

* * *

У крајевима које је Котор у XIV вијеку добио од Србије, а који су били од изузетног значаја за њен привредни, друштвени и свеукупни развој, владали су у односу на остале дјелове которске Општине специфични аграрноправни односи. Специфичност у овим подручјима се испољавала прије свега у начину подјеле добијених подручја међу которском властелом и пучанима и у статутарно нормираним односима између патрона земаља, непосредних обрађивача земље, которске Општине и српског двора.

Земља и људи који су затечени на земљи у тренутку додјеле ових подручја Котору власништво су которске Општине. Општина је земљу подијелила на ждребе, карате и карубе са становништвом које је на њој. Земљу је уз надокнаду издијелила својим грађанима, властели и пучанима, који су фактом додјеле постали патрони истих и стекли право коришћења земље и прибирања плодова са ње ("tenet et ususfructet"). Права патрона да земљом располажу, изузев случајева давања у мираз или остављања блиским насљедницима, била су ограничена. Земљу је обрађивало становништво затечено на земљи у тренутку подјеле, чија су везаност за земљу и право несметаног живљења на њој Статутом прописани.

На стеченим областима Општина има пуну управну и судску надлежност. Управитељи жупе Грбаљ су обавезни да једанпут мјесечно обавезу давања хране општинским чиновницима имало село кроз које пролазе. Спорове између сељака и патрона земаља рјешавао је редовни которски суд, а не патрон. Сељаци су имали право да на суду полагају заклетву по својим обичајима.

Аграрни режим у добијеним подручјима уређен статутарно по феудалним нормама, одступао је у значајним појединостима од њих. Први спецификум тог режима у односу на класични проистиче из подјеле добијених подручја од стране которске општине као њиховог власника. Патрон, држалац земље, нема према Општини као врховном сопственику никаквих обавеза. Друга специфичност се односи на ограничења држалаца земаља у погледу права располагања земљом пословима *inter vivos* и *mortis causa*. Дозвољено је само давање земље у мираз и тестаментално располагање у корист потомака. Трећа разлика у односу на класичне феудалне односе се испољава у врстама обавеза зависног сељака и начину њиховог испуњавања. Зависан сељак је обавезан на давање у натури (патрону даје половину прихода са земље), новцу (Општини даје на име дажбине ношења рибе краљу Србије четири гроша по пунољетној мушкој глави годишње), храни (обавезу да угости једном мјесечно општинске управитеље) и разне друге "angarias" које Општина пропише. С друге стране, у корист зависног сељаштва постоји јавноправно ограничење за патроне земаља - да не смију узнемиравати сељаке у коришћењу куће и окућнице, коју су имали у тренутку додјеле ових подручја Котору. Четврто одступање везано је за карактер права "вјечитог коришћења" земље. Патрони, држаоци земаља у Дистрикту могли су земљом

добијеном на "affictum inperpetuum" по својој вољи располагати, давати је у закуп и на други начин користити, чувајући при том само неокрњено право патрона земље на утврђени износ годишњих давања која стоје као терет на земљишту. Патрон у Грбљу и другим крајевима добијеним од Србије такво право није никада стекао, иако су формулације овлашћења која су добијали са купљеном земљом биле истовјетне онима које су имали патрони земаља узетих на "affictum inperpetuum" у Дистрикту.

Без обзира на статутарна ограничења у промету земаља и наведена одступања у погледу овлашћења и обавеза које су имали држаоци и обрађивачи земаља, чињена од которске Општине са циљем да стање остане неизмијењено, чињеница је, како показују нотарске исправе, да се током XIV вијека замишљено и прописано стање није могло одржати. Норме су у пракси кршене и од Општине као врховног сопственика и од патрона земаља.

Стога су током XIV вијека четири пута интервентно доношене норме за превазилажење таквог стања. Прве три норме донијете у првој половини XIV вијека су имале за циљ да сачувају поремећену економску равнотежу међу патронима земаља, у чему се дјелимично успјело, док се четвртом, донијетом након пада Србије и изласка Котора из склопа српске државе, жељело забранити да странци стичу земље у крајевима добијеним од Србије.

XV вијек је донио крупне новине у аграрном режиму на овим подручјима. Поред властеле и богатих пучана власници земље у овим областима су странци, цркве и манастири, а односи патрона и сељака су се до те мјере заоштрили да су прелазили у отворене сукобе. Честе жалбе које су зависни сељаци упућивали моћној Венецији, у чији је састав Котор ушао 1420. године, биле су усмјерене против самовоље патрона који их удаљавају са земљишта на којему живе и који их изабљују захтијевајући велике приходе са земљишта које обрађују. Узрок таквој самовољи лежи у стеченим позицијама имућних слојева которског друштва у овим областима након социјалне и економске диференцијације до које је дошло у другој половини XIV вијека.

Prof. Nevenka BOGOJEVIĆ-GLUŠČEVIĆ, Ph.D.

LEGAL ORDER IN THE REGIONS OBTAINED BY KOTOR FROM SERBIA IN THE FIRST HALF OF THE XIV CENTURY

The Summary

The commune of Kotor in the regions obtained from Serbia in the XIV century (Bijela, Grbalj, Kruševica and Ledenice), had complete administrative, juridical and legal authority. During the XIV century, several regulations defining the relations regarding the public and private legal position of the population on the obtained territories had been proclaimed. The land, as well as the population who lived on it at the moment of their taking

over by Kotor, had been given to the landowners and plebeians. By the fact of taking over, they became the patrons of the land and obtained the right of tenure and of usage of fruits from it ("tenet et ususfructet"). The right of the patron to dispose the land was limited, except in the cases of giving it as a dowry or as inheritance to the close heirs. The land had been cultivated by the population lodged on the land at the moment of distribution; their linkage to the land and right of undisturbed living was regulated by the Statute.

The Municipality had complete administrative and juridical authority over the newly acquired territories. The governors of the `upa (district) of Grbalj had the obligations to inspect those regions on monthly basis and to maintain order in them. The municipality clerks were fed by the inhabitants of villages they were passing through. The disputes between the peasants and the patrons were under the jurisdiction of the Court in Kotor. The peasants had right to administer the oath at the Court according to their customs.

The agrarian relations in the obtained regions regulated by the Statute, according to the feudal rules, in reality had differed in great many detail. They were mainly caused by the way those regions had been distributed. The holders of those lands did not have any obligation toward the Municipality, as the chief owner. On the other hand, the holders were limited in disposing the land, except in the cases of giving it as a dowry or as inheritance by the testament regulations. Beside that, this regime was specific regarding kinds and ways of fulfilling the obligations of the dependant peasant to his superiors. The dependant peasant was obliged to give the natural duties (he gave to the patron half of the income from the land), then monetary taxes (he gave to the Municipality as a tax for taking the fish to the King of Serbia four coins per year for each adult male), food (obligation to be a host to the Municipality governors once a month) and many other "angarias" ordered by the Municipality. Dependant peasants had been protected by the patron obstinacy, since the Statute had prescribed that the patrons had no right to disturb the peasants in usage of their houses and farmsteads where they lived at the moment those regions were given to Kotor. Cultivation of the land through the eternal rent had been similar, only by its external form, with the contracts of the same kind in other city regions.

On the basis of the legal documents, it can be concluded that the regulations of the Statute concerning the agrarian relations had been broken in practice, both by the Municipality and by the patrons. Thus, during the XIV century, as a solution for such situation, new regulations had been proclaimed. According to the documents, the situation improved in the middle of the second half of the XIV century. After Kotor had been conquered by Venice in 1420, many novelties had occurred in the agrarian regime.